

Михайло Пилинський,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4771-1294>

e-mail: m.pylynskyi@kubg.edu.ua

КОНЦЕПТ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ У ВОЄННІЙ ЛІРИЦІ: ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ З АМЕРИКАНСЬКОЮ ЛІРИКОЮ ЧАСІВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ВІЙН

У цій статті розглядається концепт політичної свободи, як вона зображена в американській та українській поезії, особливо в періоди війни. Зосереджуючись на воєнній літературі, дослідження має на меті розкрити нюанси значення та репрезентації свободи як в американському, так і в українському контекстах. Дослідження набуває особливої актуальності з огляду на нинішню російсько-українську війну, яка поставила питання національної та політичної свободи на перший план українського суспільства. Порівняльний підхід цього дослідження дозволяє дослідити, як дві різні культури, розділені часом і геополітичним контекстом, сприймають і формують ідею свободи.

Спираючись як на поезію Американської революції, так і на сучасну українську поезію, стаття визначає ключові теми та філософські впливи, які формують розуміння свободи в кожній культурі. Американська поезія XVIII та початку XIX століть, створена, зокрема, під впливом провідного мислителя Просвітництва Джона Лока, наголошує на «свободі від» тиранії та «свободі для» самоврядування та морального обов'язку. Ці вірші часто служать утилітарним цілям, спрямованим на мобілізацію суспільних настроїв, сприяння єдності та деморалізацію ворога. Використання простих, доступних віршованих форм в американській поезії відображає бажання охопити широку аудиторію та зміцнити моральні та інституційні основи новоствореної американської держави.

Натомість українська воєнна поезія, аналізована крізь призму політичної філософії Дмитра Донцова, представляє більш екзистенціальне та культурно вкорінене розуміння свободи. Ця поезія підкреслює «свободу від» гноблення та «свободу» для культурної ідентичності та національного виживання. Різноманітність виразів в українській поезії — від особистих роздумів про травму війни до колективних утверджень стійкості — висвітлює складний зв'язок із концепцією свободи, сформований історією постійної боротьби та опору.

Дослідження підкреслює важливість історичного та культурного контекстів у формуванні літературних уявлень про свободу. Тоді як американська поезія часто розглядає свободу в контексті державності та демократичного правління, українська поезія відображає глибшу екзистенціальну боротьбу за культурну та національну наступність. Порівнюючи ці літературні традиції, стаття дає зрозуміти, як різні суспільства концептуалізують і оцінюють свободу, виявляючи як спільні риси, так і унікальні культурні особливості. Це порівняльне дослідження не тільки збагачує наше розуміння свободи в літературі, але й пропонує осмислення соціально-політичної боротьби загалом, яка продовжує формувати ці нації сьогодні.

Ключові слова: свобода, воля, поезія, російсько-українська війна, Американська революція, Дмитро Донцов, Джон Лок.

Актуальність дослідження зумовлена чинною російсько-українською війною. Наразі іде війна за виживання української нації та за незалежність України як держави. Себто політична свобода є фундаментальним питанням натеper. І оскільки художня літера-

тура є одвічним відображенням життя, варто дослідити, як українське суспільство уявляє собі свободу, які значення воно туди вкладає, із чим асоціює свободу та якими можуть бути наслідки цих уявлень. Література є також надзвичайно обширною, тож варто дослідити ті

жанри, де політична свобода буде найбільш вираженою. Цим зумовлене звуження дослідження до мілітарної, громадянської та комбатантської літератури.

Наступним є обґрунтування компаративного аспекту. Саме бажанням не просто зробити огляд концепту свободи в українському суспільстві, а спробувати передбачити наслідки, зумовлений компаративний елемент цього дослідження. Порівняння має бути із літературою країни, яка боролася за свою незалежність та має вже відносно довгий та успішний досвід незалежності із демократичним ладом держави. Найбільш репрезентативним прикладом є досвід США, які боролися за незалежність від Британії наприкінці XVIII та на початку XIX століття. А також вони є найдавнішою наразі демократичною державою, якщо ми говоримо про конституційну безперервність. Також ця країна відома своїм шануванням свободи. Мало хто з освічених людей з усього світу не чув слів “Life, Liberty and the Pursuit of Happiness”, на яких заснована американська державність та триб життя. Тож у цьому дослідженні ми порівнюватимемо сучасну українську воєнну літературу із воєнною літературою США також часів війн за незалежність — 1775–1783 та 1812–1815 років.

Матеріал дослідження звужується до поезії насамперед тому, що на час Американської революції американська художня література була в зародковому стані й саме лірика стає найбільш розвиненим родом літератури. Тож, таке порівняння дозволяє зберігати паритет кількості матеріалу з обох боків. Хоча, звісно, подальше дослідження теми може рухатись у напрямку розширення до порівняння драми та прози.

Також варто вказати на основну термінологію цієї статті. Це «концепт» та «свобода». Термін «концепт» вживатиметься у цій статті спираючись на значення О. Задорожньої. За її визначенням, «концепт» є певним блоком інформації у індивіда. Цей індивід мислиться передусім як представник певного етносу. І цей блок інформації індивідом мислиться та висловлюється. Також дослідниця вказує, що «концепт» сприймається та висловлюється індивідом «крізь призму культури народу, зберігаючи в пам'яті та мові знання про світ», тобто це є «певний квант знань, що виникає внаслідок взаємодії семантики слова з особистісним і загальнонародним досвідом людини» (за: Белінська, 2021, с. 6, 12).

Концепт «свобода» є, як мовилося у вступі, надзвичайно обширним. Шарль Монтеск'є (1689–1755) писав про політичну свободу наго-

лошуючи, що жодне слово не має такої ж кількості значень, як слово свобода (Montesquieu, 1989, р. 154). Відомий філософ та дослідник свободи Ісая Берлін (1909–1997) кількома століттями пізніше вказував, що існує більше 200 різних визначень. І це лише задокументованих (Berlin, 1998, р. 169). У цьому дослідженні ми використовували філософські уявлення про свободу, відштовхуючись від літературних текстів. Це є валідним матеріалом для дослідження політичної свободи, адже художня література є віддзеркаленням суспільства, а також суттєво впливає на нього. Ще Платон у «Державі» вказував на важливість мистецтва, його потенційну формувальну та руйнівну силу. Досліджуючи американські тексти, ми аналізували їх на основі найбільш впливового політичного тексту того часу — «Другого трактату про правління» Джона Лока. Задля аналізу українських текстів ми також послуговувались найбільш впливовою релевантною політичною працею Дмитра Донцова «Націоналізм».

Не зважаючи на те, що Україна та США загалом є продуктами західної цивілізації, різниця між цими країнами є суттєвою, аби не могли розглядати їх крізь одну філософську призму. Особливо ця різниця зумовлена різницею у часі між сьогоденням в Україні та кінцем 18 століття у США. Однак задля можливості порівняти ми все ж зведемо концепт «свобода» у цих двох різних культурних та літературних світах до одного знаменника — «свобода від» та «свобода для».

Окреслимо філософські погляди, крізь які розглянемо поетичні тексти. Хронологічно почнемо із впливу на американську літературу. Джон Лок (1632–1704) був однією із ключових фігур епохи Просвітництва. У сфері політичної філософії його основною працею була «Два трактати про правління» (1689). У другому трактаті він виклав принципи природного права, побудови суспільства, утворення та функціонування держави на їх основі. Ідеї, викладені в ній, лягли у основу Американської революції та американської державності. Між іншим, відомі слова з Декларації незалежності США про невідчужувані дані Богом права на життя, свободу та прагнення щастя майже дослівно взяті із «Другого трактату про правління». У своїх роздумах Джон Лок базувався на концепції природного права. Вона передбачала, що все в цьому світі, включаючи мораль і закони, походить від Бога. Свобода, яка є центальною темою нашого дослідження, також має своє джерело в Ньому. Коли люди об'єднувалися в громади й утворювали уряд, вони

добровільно обмежували свої права й свободи, передаючи владу своїм представникам. Одним із обов'язків уряду є турбота про добробут громадян, що передбачає збір податків. Проте уряд має право на податки тільки в тому випадку, якщо він дійсно представляє інтереси народу й використовує ці податки на його благо. Якщо ж уряд діє всупереч волі народу й перестає працювати в його інтересах, він втрачає свою легітимність і може бути, а то й має бути, скинутий. Такий уряд порушує не тільки людські закони, але й природне право, протиставляючи себе фундаментальним законам природи, на яких побудоване людське суспільство (Locke, Shapiro et al., 2008). Американці, озброєні цією філософською парадигмою, вважали своїм священним обов'язком повстати проти короля. Вони боролися за свободу, даровану їм Богом, засновану на чітко усвідомлених людських і божественних правах. Звідси в нашому дослідженні ми беремо ідею, що свобода для людей тієї епохи була тісно пов'язана з мораллю й розглядалася не тільки як «свобода від», але і як «свобода для» — свобода від тиранії та свобода для власного державотворення.

Українська частина дослідження базувалася на праці «Націоналізм» (1926) Дмитра Донцова (1883–1973). Ця книга є однією з найвпливовіших праць в українській націоналістичній думці. Вона заклала основи ідеології українського націоналізму, що впливає на політичний рух в Україні від першої половини ХХ століття і натеper. Найважливішими моментами для нашого дослідження є те, що Донцов закликав до боротьби. Спираючись на ідеї Ніцше та Шопенгауера, Донцов вказував на необхідність постійної боротьби задля виживання (Зайцев, 2014, с. 151). Також він у свої працях різко негативно ставиться до росії. У праці «Підстави нашої політики» (1921) Донцов проголошує, що боротьба із росією є колективним ідеалом українського народу (Донцов, 2001, с. 142). Говорячи про свободу нації, Донцов послуговувався терміном «власновладність» (Донцов, 2006, с. 217). Це означає насамперед політичну та економічну незалежність у межах власної держави. Себто для Донцова свобода нерозривно пов'язана із власною самостійною державою та політичними інститутами. Але також свобода, а отже, і власновладність засновувались на зв'язку із позаматеріальними та позачасовими цінностями. Саме це розуміння свободи є основою нашого дослідження. Це свобода, за якої окремі індивіди, політичні чи економічні класи, та внутрішні групи населення підпорядковуються інтересам цілого, тобто нації. Важливо, що це не

сприймається як примус чи нав'язування волі. Навпаки, ці окремі групи та фракції формують націю своїм прагненням до вічного існування та процвітання, виходячи з цього відчуття позачасової спільності. Адже, за одним із визначень Донцова, нація — це «скупчення мільйонів воľ довкола образу спільного ідеалу», який ці люди отримали у спадщину від своїх предків та прагнуть тепер передати його далі своїм нащадкам (Донцов, 2006, с. 202). Це прагнення є надзвичайно важливим — разом, об'єднані спільним минулим (територією, культурою, мовою тощо), ми прямуємо до спільного майбутнього. Себто власновладність також містить у собі «свободу від» та «свободу для» — свободу від стагнації та занепаду, зовнішніх загарбників та внутрішніх супротивників, а також свободу для побудови власної державності із політичними інститутами та спільного матеріального та позаматеріального поступу.

Останнім термінологічним моментом є мовна відмінність. Англійською мовою свобода позначається двома словами — *liberty* та *freedom*. Українською мовою також свобода позначається двома словами — свобода та воля. Незважаючи на належність до різних мов, різну етимологію, різницю у семантичних навантаженнях, ці поняття в межах суспільно-політичної сфери в середині мови та між мовами є майже тотожними (Колодій). Їхня різниця у слововжитку залежить радше від вподобань мовця та контексту мовлення, аніж від чіткого термінологічного розмежування. Це підтверджується й розмитістю та багатством значення поняття «свобода», про які згадувалось вище. У сфері художньої літератури та конкретно у ліриці ці поняття особливо є взаємозамінними, адже головними є образність та патос, а не термінологічна чіткість.

За результатами дослідження основними ознаками воєнної лірики Американської революції є — утилітарність, моральність, державність та інституційність.

Воєнна лірика того часу є достатньо примітивною із точки зору історії літератури. У неї назагал проста рима, невігадливі художні засоби. У американському літературознавстві ці тексти називають «doggerel» (слово походить від *dog* — пес) (Abernathy, 1902, р. 88; Metcalf, 1925, р. 96), що позначає простий, грубий вірш із ламаною та вільною римою, часто із бурлескним та (поганим) гумором. Така простота й грубість частково пояснюється тим, що американська література ще перебувала на той момент на перших стадіях зародкового періоду, відділяючись від Шекспіра, Мілтона, Поупа,

Драйдена, Джонсона та інших (Halleck, 1911, р. 87; Bercovitch & Patell, 1994, р. 591). Іншою ж причиною була утилітарність цієї поезії. Автори того часу писали воєнну поезію задля певної мети. І цією метою не було досягти вершин «Утраченого раю» чи сонетів Шекспіра. Метою було насамперед — охопити якомога більшу кількість людей. Ці вірші друкувалися та перевидавалися в десятках періодичних видань по усіх колоніях. Багато із них або відразу писалися як пісні, або клялися на музику задля поширення. Вони мали на меті гуртувати, підбадьорювати, вселяти надію, зміцнювати переконання у власній правоті, сталити нерви військових, а також висміювати ворогів, деморалізовувати їх, або, принаймні, дратувати. Тож, існував чіткий поділ між воєнною та невоєнною лірикою. Про війну писали або задля перелічених вище цілей, або писали про зовсім інші речі. Не було зрощення жанрів. Для прикладу, одним із найвпливовіших поетів часів Американської революції був Філіп Френо. Його вважають предтечею романтизму (Vietto, 2010, р. 34; Hinchman, 1918, р. 460). Себто, окрім воєнної лірики, він писав вірші про красу природи із пізніше притаманною романтизму повагою, зачудуванням та вигадливістю. І ці два жанри у нього не перегинаються. Елементи природи, такі як земля чи дерева, вживаються у достатньо обмеженому наборі випадків. Земля для поетів є тим, куди їхні предки прибули із Європи у пошуках свободи та кращого життя (Moore, 1856, р. 9–10). Тож земля є спадщиною, за яку вони борються, аби передати її вже своїм нащадкам (Moore, 1856, р. 90). Земля є також їхньою законною власністю, яку в них Британія намагається незаконно відібрати. І коли ми кажемо «законною», маємо на увазі не тільки людські закони, але й закони природного права, себто закони Божі. Згідно з концепцією природного права, що описував Лок, у стані природи усе було нічийим. І власністю щось ставало внаслідок людських зусиль та праці. Умовно кажучи, нічийне яблуко під дикою яблунею ставало чийось, бо ця людина доклала зусиль, аби нахилитись та його підібрати (Locke et al., 2008, р. 111–112). За таким принципом працювало й право у колоніях. Ця земля була нічийною, потім пращури колоністів сюди приїхали, почали її обробляти та жити із цієї землі, таким чином привласнюючи її. А тепер уряд, який не давав можливість цим колоніям мати своє представництво, обкладав податками цих людей та не вивозив ці податки у метрополію. Себто, позбавляв власності.

Схожим чином дерева описувались у поезії. А точніше, дерево. У поезії того часу був троп

дерева свободи. Томас Пейн, один із впливових політиків того часу, навіть написав вірш під назвою «Дерево свободи» (“Liberty Tree”, 1765). У цьому вірші автор розвиває думку про те, що свобода на землі є втіленням свободи, яку подарувала сама богиня Свобода, спустившись на своїй колісниці зі світла. І навколо цієї свободи мільйони людей зійшлися в дружбі та праці. Вони захищали це дерево зі зброєю в руках від тиранії (Moore, 1856, p. 18–20). Більш чітко висловився інший поет, Френсіс Гопкінсон, який вклав у цей символ — державність. Він алегорично писав у 1776 році, що люди зрубають старе та гниле дерево й посадять нове. І це дерево розростеться та розкине своє гілля, і під цим гіллям буде жити велична, потужна та щаслива нація. І замість золотих кайданів буде свобода (Hopkinson & Dobson, n.d., vol. 1, p. 96–97).

Кожен згаданий елемент у поезії служив меті — задля об'єднання й підняття духу або/та деморалізації і дезорганізації ворогів. Якщо згадувалися давньогрецька та давньоримська міфологія, — це було задля підкреслення культурної та політичної спадковості. До прикладу, у вірші “Stamp Act Repeal” (1766) проводиться паралель між античними воїнами та сучасними колоністами: колоністи, як колись давні греки та римляни, люблять свободу та боронять її із мечем у руках (Moore, 1856, p. 23). Цей сенс-тимент спостерігається упродовж опису всієї війни, до війни 1812 року, де поет вказує, що колоністи є нащадками античних воїнів і тому зобов'язані продовжувати бути свободними та боротися за цю свободу (Howard, 1922, p. 98).

Із цих же причин згадувалось і те, як предки приплили насамперед із Англії. Бо у таких випадках автори апелювали до Великої хартії вольностей, згідно з якою в людей були права та захист супроти тиранії короля. Так, наприклад, у вірші “American ‘Hearts of Oak’ ” (1775) автор пише про ураження в правах на основі Великої хартії вольностей та закликає боротися за ці права та свободи, адже краще померти свободними, аніж жити рабами:

The great Magna Charta is wounded severe;
By accounts from the doctors,
 'tis almost past cure.
Let's defend it with the sword,
 or die with the braves,
For we had better die in freedom,
 than live and be slaves.
 (Moore, 1856, p. 104)

Моральність. Американська революція починалася як боротьба за громадянські права.

І впродовж усього часу вона супроводжувалась апеляцією до моральних чеснот згідно з християнською вірою. Поети-патріоти (прибічники революції) писали, що король підпорядковується дияволу, а лоялісти (прибічники корони) є повстанцями проти Бога (Moore, 1856, р. 3–4, 42, 212). До Бога поети молилися, прохали його про допомогу. Але в їхніх віршах не читається пасивне очікування милості від Господа (Moore, 1856, р. 241). Вони натомість висловлюють готовність боротися за власну справу зі зброєю в руках, готовність загинути в бою за свободу та незалежність та супроти тиранії. Але, оскільки Господь, як вони вірять, підтримує усе праведне, то вони вірять у Господа і довіряють Йому, що Той їм допоможе (а не зробить усе за них). На грошах США досі є напис “In God we trust” (ми віримо у Бога), що був одним із гасел революції (Stevens, 1917, р. 61–62).

Віра в Бога супроводжувалась дотриманням та апеляцією до певних чеснот. Основними були — честь, мужність, мудрість, доброчесність та цінування позаматеріального вище за матеріальне. Честь здобувалася у боротьбі за власні, Богом дані права (Moore, 1856, р. 103, 187). Також ішлося про захист честі свободи (Moore, 1856, р. 19) або честі предків (Moore, 1856, р. 45). Честь цінувалася вище за золото, як у «Saratoga Song»:

Come unto me ye heroes
Whose hearts are true and bold,
Who value more your honor,
Than others do their gold.
(Moore, 1856, р. 176)

Мужність виявлялася також у цьому та була ще пов’язана із неминучим ризиком загинути на війні. Неодноразово поети оспівують готовність військових, побратимів померти за спільну справу, тільки аби вшанувати предків та забезпечити краще життя своїй родині та нащадкам. Мудрість цінувалася нарівні із мужністю, адже за права та свободи можна та необхідно боротися не тільки «мечем», але й словом (Moore, 1856, р. 22). Що підтверджується тим, що перед збройним повстанням були роки дипломатичних спроб врегулювати стосунки між колоніями та метрополією заради миру та справедливості (Morgan). Врешті, дипломатичні стосунки із союзниками також суттєво вплинули на перебіг Американської революції. Як і переговори між штатами задля об’єднання в одну країну. Доброчесність скріплює усі чесноти та підкреслює їх. В одному з віршів, “Independence” (1776), невідомий

автор пише, що необхідно дотримуватись присяги й що сама богиня Свобода надихає людей на добродесні та славні вчинки. В іншому вірші, “Freedom’s Call” (1775), також невідомий автор поєднує в одне речення свободу та благочестя, закликаючи: “Be virtuous and be free!” (Moore, 1856, р. 86). Цінування позаматеріального вище за матеріальне у нашому контексті виявляється як заклик та готовність відкинути золоті кайдани, відмовитись від британського товару заради власної свободи та збереження власних прав (Moore, 1856, р. 63). Патріотів поети називали синами свободи у своїх текстах (Moore, 1856, р. 56, 121, 321). У часи революції навіть функціонували дві умовні організації — «Сини свободи» та «Дочки свободи», які агітували до спротиву та активно боролися із тиранією. Найбільш відомим актом «Синів свободи» був захід, що отримав назву «Бостонське чаювання» (16 червня 1773 р.), коли протестувальники скинули в Бостонську гавань більше 300 ящиків чаю, що належав Британській Ост-Індській компанії.

Так чи інакше, богобоязливість та слідування чеснотам підтримують прагнення свободи колоністів. Або, точніше було би сказати, усі ці елементи гармонійно співіснують, підтримуючи одне одного. І ця свобода не є абстрактною, а має цілком конкретне кінечне втілення у власній державі, що дбатиме про дотримання прав громадян та забезпечуватиме своїм функціонуванням матеріальне процвітання. Патріоти розуміли, що невід’ємною частиною держави є її інститути. Тож поети не просто виславляли хоробрих та славних солдатів чи незламний американський народ, або навіть виключно очільників війська. Вони виславляли майбутню чи вже чинну незалежну країну та її законодавчий орган — конгрес (Moore, 1856, р. 184, 378–379). Також поети неодноразово наголошували на важливості дотримання законодавства, забезпечення прав та справедливості, сплати податків та проведення виборів. Найбільш виразно закон прославляється у вірші “The Federal Constitution” (1789) на 42 рядки, де автор підкреслює, що лише американці вшановують федеральну конституцію. Кожен куплет завершується трохи змієним тостом: “The Federal Constitution, boys, and Liberty forever”, “The Federal Constitution, and the President forever”, “The Federal Constitution, trade and commerce forever”, “and its advocates forever”, “and integrity forever”, “and Washington forever” (McCarty, 1842, р. 63–64). Отже, закон пов’язується з інститутом президента, вільною торгівлею, захисниками закону, державною ці-

лісністю та чинним президентом країни, який колись був генералом армії та привів країну до перемоги. Стосовно виборів наведемо вірш “Election Song” (n.d.), у якому автор стверджує, що свобода виборів є основою людських прав і запорукою існування держави та економічного процвітання. Вільні вибори, за словами автора, необхідні для функціонування суспільства, і сила країни залежить від них. Автор також обіцяє, що американці завжди захищатимуть своє право на вільні вибори (McCarty, 1842, р. 176–177). Інший текст підкреслює, що вибори — це не лише змагання кандидатів, а й прояв свободи (McCarty, 1842, р. 164).

Заклики до свободи та справедливості не були порожніми гаслами навіть у поезії. Це були слова, сперті на чітке розуміння функціонування суспільства, яке заради благополуччя повинно мати міцну державу, засновану на певних принципах та інститутах. Це не просто боротьба з тиранією та за ухилення від сплати податків. Це була боротьба за сплату податків, що йтимуть на розвиток платників цих податків; це була боротьба за власний уряд, власний «парламент», можливість брати участь у державотворенні шляхом голосування, за захист приватної власності (Moore, 1856, р. 377).

Основними характеристиками української воєнної лірики є екзистенційність, безінституційність та культуроцентричність.

Поняття свободи в українській сучасній воєнній поезії є багатограним і варіюється серед поетів. Деякі поети, як-от Вікторія Черняхівська, осмислюють свободу як звільнення від тривоги та безпосередніх наслідків насильства, підкреслюючи «свободу від» небезпеки чи страху та «свободу для» буденного мирного життя (Сливинський, 2023, с. 379). Інші, такі як Дмитро Лазуткін, зображують свободу як моменти легкості та радості на тлі конфлікту, що відображає тимчасову втечу від жорстокої реальності — відпустка біля Індійського океану, можливість курити «духмяну траву».

Однак багато українських поетів розширюють ідею свободи за межі особистого чи миттєвого звільнення до більш колективного, національного етосу. Анна Грувер та Ірина Цілик наголошують на свободі як на основному аспекті української ідентичності та рушійній силі спротиву проти гноблення, розглядаючи її як безперервну боротьбу за самовизначення та національну цілісність. Це розуміння свободи часто пов'язане з темами жертви та стійкості, як це видно у творах, які обговорюють стійкість і безперервну боротьбу українців на тлі війни. Грувер у «Я просто хочу поділитись моментом»

(“I just want to share a moment”) від 28.12.2022 описує смерть і те, як тіла падають у ґрунт, не наче яблука. Але вони усі падають «у землю — вільну землю вільних» (Сливинський, 2023, с. 449). Такі слова не прямо, але повторюють згаданий вище сентимент із американської літератури — боротьби та смерті за свободу. Цю думку детальніше викладає Ірина Цілик. Вона зазначає, що, незважаючи на всі руйнування, смерть та інші жахіття війни, українці ніколи не зупиняться в боротьбі за свою свободу та право на власне майбутнє. Вводячи інтертекст із творчості Шевченка, вона також пов'яже теперішнє та майбутнє із минулим, створюючи уявлення нерозривної культурної тягlosti та традиції свободи:

...ми битимемося й далі.
Просто не можемо інакше.
Ми поставили все, що в нас є, на кін:
нашу свободу, наше майбутнє, наші доми,
не кажучи вже про дітей,
убитих, живих і ще не народжених.
Ми будемо битися за кожен сантиметр
цієї землі...
(Сливинський, 2023, с. 175)

Ідея свободи також пов'язана з ширшим екзистенційним та філософським контекстом у творах поетів, зокрема Ярини Чорногуз, яка обговорює свободу у зв'язку з вічністю та вічним існуванням нації. Чорногуз апелює до ідеї, що нація належить до позачасової категорії, до вічності. А оскільки вічність є неосяжна, вона є нездоланна. Тож і нація є нездоланною. Це свідчить про те, що боротьба за свободу є не лише сучасною проблемою, але й історичною та духовною, тісно переплетеною з самою ідентичністю українського народу (Сливинський, 2023, с. 349).

Загалом сучасна українська поезія зображує свободу як особисте, так і колективне прагнення, глибоко вкорінене в культурних, історичних та екзистенційних контекстах. Вона відображає стійкість українського духу та його постійну боротьбу за самовизначення та гідність. Цей висновок стосовно широкого представлення екзистенційного аспекту в осмисленні політичної свободи в українській ліриці підтверджується дослідженням Світлани Луцій концепту свободи в українській діаспорній прозі ХХ століття. У своїй статті «Концепт “свобода” в прозі українських письменників діаспори» вона пише про глибоке осмислення екзистенційної та національної свободи. На погляд С. Луцій, це було зумовлено досвідом війни, радянської

окупації та терору, багатовіковим прагненням українців самостійної державності (Луцій, 2024, с. 90). Наразі українське суспільство та українські митці перебувають під впливом схожих обставин. Незважаючи на те, що незалежність українці здобули у 1991 році, вони і сьогодні змушені її захищати. Тож замість Другої світової війни українці страждають від російсько-української війни. А замість радянської окупації, є російська. Якщо схожі проблеми турбують у реальному житті, є закономірним, що загальні тенденції осмислення цього життя в літературі також збігаються.

Поглянемо на концепт політичної свободи більш детально, наклавши концепт свободи в українській військовій ліриці на вже викладений концепт свободи в американській військовій ліриці. Перше — утилітарність. У цьому полягає суттєва різниця між американським та українським пластом поезії стосовно концепту свободи — мета й спонук. Американська поезія писалася задля згуртування людей навколо боротьби за власні права, задля власних та справедливих державних інститутів, задля демократизації ворога — задля перемоги. Натомість українська поезія загалом пишеться заради висловлення своїх почувань з приводу війни та її жахів, висловлення своїх вражень від подій війни; опис власних вчинків під час чи на війні — заради висловлення своїх думок та почуттів стосовно війни та перемоги.

Яскравим прикладом не утилітарного, а особистісного підходу до військової лірики є поезія Ярини Черногуз, яка є і поетом, і бойовим медиком та розвідником у складі ЗСУ. Під час громадського обговорення «Wartime Documentation: Literature, Memoirs, and Testimonies» 23 квітня 2024 року автор статті поставив питання Ярині Черногуз, чи зобов'язаний поет часів війни, який також є військовим, виходити за межі вираження особистих емоцій і переживань у своїй поезії; чи варто поетам насамперед зосереджуватись на донесенні причин для боротьби, надиханні інших і прославленні своєї країни та її інституцій своєю службою. На що отримав відповідь, що військових часто «знелюднюють», у сенсі, що їх намагаються змальовувати як «золотих героїв», які тільки й живуть війною, тож і міфологізують їх виключно як стоїчних героїв; однак військові — це такі ж люди, із такими ж переживаннями та емоціями, як і решта людей; тому поети-військові й пишуть про власний досвід, про те, що торкає їх найбільше — про побратимів, втрати, реалії війни тощо (Києво-Могилянська академія, 2024, 1:35:50–1:39:36). Тобто,

поети-військові, на думку Черногуз, не мають додаткового обов'язку сфокусовано впливати на співгромадян з метою культивування потрібних країні настроїв та уявлень. Для Ярини Черногуз обов'язок учасника бойових дій — це одне, а поетична сторона — це зовсім інше. Учасник бойових дій дбає про свою країну, людей, майбутнє, себто служить заради інших, а поет — висловлює свою правду, свої переживання, свої емоції, свої враження — заради себе. Себто поезія є не утилітарною, не інструментом пропаганди, а медіумом вираження власного внутрішнього світу.

Друге — моральність. Якщо американська література апелювала до моральних принципів експліцитно, то українська література робить це імпліцитно. Дуже важко, майже не неможливо, писати про людську діяльність безоціночно, особливо про війну, особливо про сучасну війну у власній країні, якої ти є і свідком, і учасником. Однак цілком можливо не апелювати до моральних принципів — чесності, честі, хоробрості, мудрості, обов'язку тощо — відкрито, прописуючи ці слова. І саме так загалом українські поети пишуть. Таке уявлення про світ та стиль його опису не вказує на те, що українські поети чи українці загалом не розрізняють добра та зла чи розрізняють його гірше, ніж люди 250 років тому на іншому континенті. Бо це неможливо. Незалежно від того, як вони мислять, свобода ґрунтується на цих принципах, а ми все ще люди і тому назагал оперуємо так само. Однак це вказує на те, що в цих поетів немає чіткого уявлення про зв'язок між свободою та моральними принципами.

Також, на відміну від американської віри в Господа як джерела моралі та помічника тим, хто сам собі допомагає, в українській літературі загальне ставлення до Господа є радше як до джина з лампи. Один із прикладів можна знайти в тексті Анатолія Дністровського, який питає у Бога, як він допустив війну та страждання (Сливинський, 2023, с. 205–206). У поезіях Катерини Міхаліциної також є заклики до Бога вивести людей із окупації чи з Азовсталі (Сливинський, 2023, с. 50). Переважно у таких контекстах є звернення до Бога — докір та прохання. Є також персоніфікація Бога у волонтері чи військовому, але таким чином, що позбавляє Його божественності та принижує до рівня смертної людини. У поезії Мар'яни Савки Господа навіть убивають, як людину (Сливинський, 2023, с. 69). Також є мотив сумніву моральності Бога взагалі, зокрема через те, що Він допускає війну та страждання. Це почуття ставить під сумнів існування універсаль-

них моральних цінностей, оскільки Бог, символ надії, добра, правди та справедливості, ставить-ся під сумнів. Дністровський навіть ставить під сумнів, чи Бог взагалі за українців, та питає: може, Господь теж ворог? (Сливинський, 2023, с. 206). Це відображає ширший сумнів щодо моральних принципів під час конфліктів і труднощів, коли традиційний моральний компас може здаватися неадекватним або недостатнім для вирішення реальних умов, з якими стикаються люди. Тож, на відміну від впевненості в моралі та Господові та чіткості у висловленні цих уявлень, маємо невпевненість та брак відвертої апеляції до цих уявлень.

Третє — державність та інституційність. Американська поезія апелює до прав, законів, податків, виборів, законодавчого органу та інституту президентства. Така риторика майже відсутня в українській поезії. А державні інститути, державні службовці та політики згадуються в негативному ключі. До прикладу, Борис Гуменюк у своїх текстах відверто прописує бажання своїх знайомих вбити велику кількість людей з усіх трьох гілок влади. Гуменюк по-різному ставиться до різних категорій людей. За його ставленням, людей можна умовно поділити на 4 категорії: військові, волонтери, ухиянти та політики й загалом люди, що працюють на державу (Pylinskyi, 2022). До військових повага найвища. До волонтерів та усіх, хто так чи інакше допомагає військовим, також відчувається шана та вдячність. До ухиянтів ставлення зневажливе, але без злоби. Натомість прокурори, судді, чиновники, «беркутівці», депутати заслуговують на «люстрацію», задля якої «можна використовувати палиці, арматурні пруті, коктейлі Молотова, сокири, ножі, мисливські рушніці, автомати Калашникова і звичайну цеглу». Себто вони заслуговують на фізичну розправу, а їхнє майно повинно бути або реквізоване, або спалене (Гуменюк, 2018, с. 131). Врешті, двісті-триста можновладців заслуговують на розстріл «за законами військового часу» (Гуменюк, 2018, с. 164–165). Але, попри найвищу повагу до військових, коли якийсь побратим іде працювати в уряд, то ставлення до нього враз змінюється і він переходить у останню категорію. Немає надії, що він змінить систему, натомість є впевненість, що система корумпує його. Гуменюк навіть вміщує риторичне запитання до такого колишнього військового: «Це ж як треба ненавидіти власну країну, щоб бути у власній країні владою?» (Гуменюк, 2018, с. 196). Дуже важко будувати державу із міцними та справедливими державними інститутами, якщо культура віднаджує

їти до влади найкращих людей. Якщо в суспільстві побутує переконання, що до влади можна прийти лиш шляхом корупції, це породжує замкнене коло, у якому до влади приходять лиш корумповані люди.

Українські поети апелюють до перемоги, українськості та українського майбутнього. Проте це не виявляється через апеляцію до державних інститутів. Це виявляється у зверненні до українських символів матеріальної та позаматеріальної спадщини, а також до природи та людей. Стосовно матеріального, поети вказують на руйнування міст та житла, вбивства людей, нівечення природи. Ці згадки здебільшого супроводжуються вірою у відбудову, відновлення та виникнення нового життя. На межі матеріального та позаматеріального існують пам'ятники, церкви, знакові будівлі (Драмтеатр у Маріуполі, Донецький аеропорт) чи й цілі міста (Буча, Маріуполь, Соледар, Херсон). Це фізичні об'єкти, які містять у собі й сакральний компонент, щось важливе для національної свідомості. Стосовно позаматеріальної спадщини, поети пишуть, що українська мова та її фізичний вияв — кирилиця є символами свободи та національної ідентичності в сучасній українській військовій літературі (Сливинський, 2023, с. 62, 276). Вона такою була, але особливо такою стала після Революції Гідності та початку війни. Поети використовують мову як форму опору та інструмент для вираження ненависті до ворога й любові до своєї країни. Мова в їх творах перетворюється на зброю (Сливинський, 2023, с. 20), яка несе пам'ять про загиблих і руйнування. Вона стає способом розрізнення «своїх» і «чужих» (Сливинський, 2023, с. 177–178) та інструментом для боротьби за національну ідентичність і збереження культурної спадщини.

Стосовно культури загалом, у вірші «Війна» Василь Махно описує, як росіяни використовували культуру для стримування українського національного поступу та знищення ідентичності. Вони створювали міфи, зменшуючи значення української історії та здобутків, намагаючись нав'язати українцям почуття меншовартості:

брешуть же їхні лисиці
що в нас ні щитів ні століть.
(Сливинський, 2023, с. 95–96)

Автор підкреслює, що ми частково відповідальні за сучасні події, тому що не вчили свою літературу та історію. Це дає нам можливість взяти відповідальність за власні дії

та будувати державу, не покладаючись лише на міжнародне право. А отже, почати активно оберігати, відновлювати та створювати свою ідентичність і власновладність (Сливинський, 2023, с. 95–96). Тож до цих матеріальних та позаматеріальних складових української ідентичності поети звертаються з метою актуалізації минулого в контексті національного відродження.

Концепт свободи в американській та українській поезії багато в чому збігається — закоріненість у минулому, віра та спільний рух у майбутнє заради наступних поколінь. В обох культурах є не тільки «свобода від», але й «свобода для». Назагал в американській культурі — це звернення до античного й англійського культурного та державницького минулого заради правового американського майбутнього, супроти протиприродної тиранії. Назагал в українській культурі — це звернення до українського культурного минулого й теперішнього, заради незалежного українського життя в май-

бутньому, супроти російської окупації, руйнувань війни, фізичного та культурного знищення українськості. Себто фундаментальною відмінністю є брак чіткої ієрархії та системи принципів в українській поезії, на відміну від американської. Свобода в українській поезії є абстрактною волею — свободою жити мирним життям у своїй країні із власною культурою, однак без розуміння хто чи що цей триб життя буде оберігати та просувати. Саме для цього й потрібні міцні та справедливі державні інститути. Досвід американського концепту свободи показує, що свобода має бути для державності із правовими державними інститутами. Без цього свобода лишається без механізму збереження, захисту та поступу.

Подальші дослідження можуть зосередитись на опрацюванні цієї різниці на основі порівняння інших родів літератури. А також порівняння можна верифікувати порівнянням концепту свободи в українській літературі та в літературі іншої країни західного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белінська В. Концептосфера ПРИРОДА в поетичному словнику П. Перебийноса та А. Кичинського : дис. д-ра філософії : 035 Філологія. Харків : Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2021. 252 с.
2. Донцов Д. Твори. Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. Львів : Кальварія, 2001. 488 с.
3. Донцов Д. Націоналізм. Дніпро : ДП «ДКФ», 2006. 183 с.
4. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): генеза, еволюція, порівняльний аналіз : дис. ... д-ра іст. наук. Львів. 2014. 463 с.
5. Києво-Могилянська академія. A series of public discussions “Wartime Documentation: Literature, Memoirs, and Testimonies” [Відео]. YouTube. 06.05.2024. https://www.youtube.com/watch?v=fSdPzy_FilA
6. Колодій А. Воля і вольність як синоніми свободи в українській політичній традиції. *Думки з приводу: Авторський сайт Антоніни Колодій*. 21.02.2021. <https://political-studies.com/?p=2594>
7. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. Т. 1. Київ : Основи, 1994. 554 с.
8. Луцій С. Концепт «свобода» в прозі українських письменників діаспори. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2024. Вип. 30. Т. 2. С. 86–92. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.4>
9. Сливинський О. Поміж сирен. Нові вірші війни: збірка поезій. Харків : Віват, 2023. 496 с.
10. Abernethy J. W. American literature. New York: Maynard, Merrill, 1902. 524 p.
11. Bercovitch S., & Patell C. R. K. The Cambridge History of American Literature. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 797 p. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521301053>
12. Berlin I., Hardy H., & Hausheer R. The Proper Study of Mankind: An anthology of essays. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1998. 704 p.
13. Halleck R. P. History of American Literature. New York: American Book Company, 1911. 438 p.
14. Hinchman W. S. A History of English and American Literature. New York: Century, 1918. 584 p.
15. Hopkinson F., & Dobson T. The Miscellaneous Essays and Occasional Writings of Francis Hopkinson, Esq. Vols. I–III. Printed by T. Dobson, n. d.
16. Howard J. R. Poems of Heroism in American Life. New York: Thomas Y. Crowell Co., 1922. 382 p.
17. Locke J., Shapiro I., Dunn J., & Grant R. W. Two Treatises of Government. New Haven: Yale University Press, 2008. 384 p.
18. McCarty W. Songs, Odes, and Other Poems, on National Subjects. Philadelphia: Wm. McCarty, 1842. 480 p.
19. Metcalf J. C. American Literature. New York: Johnson Pub. Co., 1925. 458 p.

20. Montesquieu Ch. d. S. *The Spirit of the Laws*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 757 p.
21. Moore F. *Songs and Ballads of the American Revolution*. New York, 1856. 418 p.
22. Morgan E. S., & Morgan H. M. *Institute of Early American History and Culture* (Williamsburg, Va). *The Stamp act crisis; prologue to revolution*. Williamsburg: University of North Carolina Press, 1953. 342 p.
23. Pylynskyi M. Ordered liberty in Borys Humeniuk's texts. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2022. № 20. С. 51–58. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.20.7>
24. Stevens R. F., Stevens D. H. *American patriotic prose and verse*. Chicago: A.C. McClurg & Co., 1917. 198 p.
25. Vietto A. *Early American Literature, 1776–1820*. New York: Facts on File, 2010. 222 p.

REFERENCES

1. Abernethy, J. W. (1902). *American Literature*. New York: Maynard, Merrill [in English].
2. Bercovitch, S., & Patell, C. R. K. (1994). *The Cambridge History of American Literature*, Vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press [in English].
<https://doi.org/10.1017/CHOL9780521301053>
3. Berlin, I., Hardy, H., & Hausheer, R. (1998). *The Proper Study of Mankind: An anthology of essays*. New York: Farrar, Straus and Giroux [in English].
4. Bielinska, V. Ye. (2021). *Kontsetosfera PRYRODA v poetychnomu slovnyku P. Perebynosa ta A. Kychynskoho* [Concetosphere Nature in P. Perebynina and A. Kychynskyi's poetic dictionary]. PhD dissertation; H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].
5. Dontsov, D. I. (2006). *Natsionalizm*. Dnipro: DP "DKF" [in Ukrainian].
6. Dontsov, D. (2001). *Tvory. Vol. 1: Heopolitychni ta ideolohichni pratsi* [Works. Vol. 1: Geopolitical and ideological works]. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
7. Halleck, R. P. (1911). *History of American Literature*. New York: American Book Company [in English].
8. Hinchman, W. S. (1918). *A History of English and American Literature*. New York: Century [in English].
9. Hopkinson, F., & Dobson, T. (n.d.). *The Miscellaneous Essays and Occasional Writings of Francis Hopkinson, Esq.* Vols. I–III. Printed by T. Dobson [in English].
10. Howard, J. R. (1922). *Poems of Heroism in American Life*. New York: Thomas Y. Crowell Co [in English].
11. Kolodii, A. (2021, February 12). Volia i volnist yak synonymy svobody v ukrainskii politychnii tradytsii [Will and freedom as synonyms of freedom in the Ukrainian political tradition]. *Dumky z pryvodu. Avtorskyi sait Antoniny Kolodii* [in Ukrainian].
<https://political-studies.com/?p=2594>
12. Kyievo-Mohylianska akademiia. (2024, May 6). *A series of public discussions "Wartime Documentation: Literature, Memoirs, and Testimonies"* [Video]. YouTube [in English].
https://www.youtube.com/watch?v=fSdPzy_FilA
13. Locke, J., Shapiro, I., Dunn, J., & Grant, R. W. (2008). *Two Treatises of Government*. New Haven: Yale University Press [in English].
14. Lushchii, S. (2024). Kontsept «svoboda» v prozi ukrainskykh pysmennykiv diaspori [The concept of "freedom" in the Ukrainian diaspora prose]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*, 30(2), 86–92 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.4>
15. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Istorychni ese* [Historical Essays]. Vol. 1. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
16. McCarty, W. (1842). *Songs, Odes, and Other Poems, on National Subjects*. Philadelphia: Wm. McCarty [in English].
17. Metcalf, J. C. (1925). *American Literature*. New York: Johnson Pub. Co [in English].
18. Montesquieu, Ch. d. S. (1989). *The Spirit of the Laws*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
19. Moore, F. (1856). *Songs and Ballads of the American Revolution*. New York [in English].
20. Morgan, E. S., & Morgan, H. M. *Institute of Early American History and Culture* (Williamsburg, Va). (1953). *The Stamp Act Crisis; Prologue to Revolution*. Williamsburg: University of North Carolina Press [in English].

21. Pylynskyi, M. (2022). Ordered Liberty in Borys Humeniuk's texts. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*, 20, 51–58 [in English].
<https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.20.7>
22. Slyvynskyi, O. (2023). *Pomizh syren. Novi virshi viiny* [Among the Sirens. New Poems of War]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
23. Stevens, R. F., & Stevens, D. H. (1917). *American Patriotic Prose and Verse*. Chicago: A.C. McClurg & Co [in English].
24. Vietto, A. (2010). *Early American Literature, 1776–1820*. New York: Facts on File [in English].
25. Zaitsev, O. Yu. (2014). *Ukrainskyi intebralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): heneza, evoliutsiia, porivnialnyi analiz* [Ukrainian integral nationalism of the 1920s and 1930s: genesis, evolution, comparative analysis]. (Doctoral dissertation). Lviv [in Ukrainian].

Mykhailo Pylynskyi,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-4771-1294>

e-mail: m.pylynskyi@kubg.edu.ua

THE CONCEPT OF POLITICAL FREEDOM IN WAR POETRY: A COMPARISON OF UKRAINIAN POETRY FROM THE MODERN WAR AND AMERICAN POETRY FROM THE REVOLUTIONARY WARS

This paper delves into the concept of political freedom as depicted in American and Ukrainian poetry, specifically during periods of conflict. By focusing on wartime literature, the study aims to uncover the nuanced meanings and representations of freedom in both American and Ukrainian contexts. The research is particularly relevant given the current Russian-Ukrainian war, which has brought the question of national and political freedom to the forefront of Ukrainian society. The comparative approach of this study allows for an examination of how two different cultures, separated by time and geopolitical context, perceive and articulate the idea of freedom.

Drawing from both American Revolutionary War poetry and contemporary Ukrainian poetry, the paper identifies key themes and philosophical influences that shape each culture's understanding of freedom. American poetry of the late 18th and early 19th centuries has been influenced by many Enlightenment thinkers, particularly by John Locke. He emphasizes "freedom from" tyranny and "freedom for" self-governance and moral duty. These poems often serve a utilitarian purpose, aimed at mobilizing public sentiment, fostering unity, and demoralizing the enemy. The use of simple, accessible verse forms in American poetry reflects a desire to reach a broad audience and reinforce the moral and institutional foundations of the nascent American state.

In contrast, Ukrainian war poetry, influenced by thinkers like Dmytro Dontsov, presents a more existential and culturally rooted understanding of freedom. This poetry emphasizes "freedom from" oppression and "freedom for" cultural identity and national survival. The diversity of expressions in Ukrainian poetry — from personal reflections on the trauma of war to collective affirmations of resilience — highlights a complex relationship with the concept of freedom, shaped by a history of ongoing struggle and resistance.

The study underscores the importance of historical and cultural contexts in shaping literary representations of freedom. While American poetry often frames freedom within the context of statehood and democratic governance, Ukrainian poetry reflects a deeper existential struggle for cultural and national continuity. By analysing these literary traditions side by side, the paper provides insight into how different societies conceptualize and valorize freedom, revealing both commonalities and unique cultural inflections. This comparative exploration not only enriches our understanding of freedom in literature but also offers perspectives on the broader socio-political struggles that continue to shape these nations today.

Key words: freedom, liberty, poetry, Russian-Ukrainian war, American revolution, Dmytro Dontsov, John Locke.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024

Прийнято до друку 27.09.2024